

Didache

het onderwijs van de apostelen

'Bewaar wat u is toevertrouwd, let op uzelf en de leer' (1 Tim.4:16, 6:20)

Voorwoord

Bij de bestudering van het leven van de eerste gemeente stuitte ik op een mij onbekend geschrift: de leer der apostelen, kortweg 'de leer', of de Didache genoemd. Deze 'leer' komt in de bijbel zoals wij die hebben niet voor, maar zij werd in de tijd dat het Nieuwe Testament 'in wording' was door veel christenen en bijvoorbeeld Clemens (Bisschop) van Alexandrië wel als 'schrift' ofwel deel van de bijbel erkend.

De Didache is heel oud en wordt gedateerd rond de eerste eeuw¹. Wanneer in ongeveer 400 na Chr. de lijst met canonieke en apocriefe boeken wordt vastgesteld, zit de Didache daar niet bij². De Didache raakt vervolgens in de vergetelheid en verdwijnt zelfs volledig uit de geschiedenis.

Pas in 1873 wordt er in Constantinopel (Istanbul, Turkije) een oud geschrift gevonden dat dateert uit 1056, waarin Didache opnieuw wordt aangetroffen³. Tien jaar later, in 1883, wordt de Didache opnieuw uitgegeven, maar zij blijft hierna een relatief onbekend geschrift. Vanwege zijn ouderdom en authenticiteit verdient dit waardevolle geschrift het om opnieuw onder de aandacht te worden gebracht. In de vertaling en bij veel voetnoten is gebruik gemaakt van het werk dat dr.A.J. Klijn heeft verricht⁴.

De Didache is niet een omvangrijk geschrift; de 16 korte hoofdstukken nemen nog geen 5 bladzijden in, maar zij is moeite van het bestuderen waard.

Er is voor gekozen alle verwijzingen en toevoegingen in eind-noten te verwerken en niet in voet-noten onderaan de bladzijden. Zodoende komt de Didache zelf maximaal tot zijn recht, en is er voor wie dat wil de mogelijkheid de extra informatie over dat gedeelte na te gaan.

Ik wens u Gods zegen,

Arjan de Kok

arjan.de.kok@hetnet.nl

Een publicatie van Stad op een berg; www.stadopeenberg.nl

Inleiding

De titel “Het onderwijs van de Heer zoals door de twaalf apostelen aan de volken is overgedragen” slaat direct op de woorden die Jezus tot zijn discipelen spreekt: “Maakt alle volken tot mijn discipelen en doopt hen in de naam des Vaders en des Zoons en des Heiligen Geestes en leert hen te onderhouden alles wat Ik u heb opgedragen” (Matth.28:19). Hoewel de schrijver onbekend is, sluit de Didache aan op wat de apostelen op basis hiervan geleerd moeten hebben. Dit ligt ook in lijn met wat Handelingen hierover zegt; “en zij bleven volharden bij het onderwijs der apostelen en de gemeenschap” (Hand. 2:42).

Het woord Didache komt als woord 30 maal in het Nieuwe Testament voor en wordt meestal vertaald met leer, maar ook met ‘woorden’ en ‘onderwijs’⁵. Paulus schrijft aan Titus dat het betrouwbare woord naar de leer is, om tegensprekers te weerleggen op grond van de gezonde leer (Tit.1:9). Paulus gebruikt hier in het Grieks twee verschillende woorden. Allereerst spreekt hij over de didache, de leer zelf en vervolgens over de didaskalia, het inhoudelijk onderwijs geven.

Het is bijzonder dat Paulus hier zegt dat het betrouwbare woord *naar* – ofwel in lijn met - de leer is. De leer is ook voor Johannes van essentieel belang: wie verder gaat en niet blijft bij de leer (didache) van Christus heeft God niet; wie in de leer blijft heeft zowel de Vader als de Zoon (2Joh.9).

Het is goed om te beseffen dat Paulus eerst geruime tijd in een gemeente was om de leer (didache) te brengen (Hand.15:33-35, 18:11, 28:30; 1Thess.2:1-12). In de brieven die Paulus vervolgens later aan die gemeenten schrijft, stuurt hij bij op grond van wat hij heeft vernomen, of herhaalt hij delen van de leer⁶.

De brieven van Paulus zijn daarmee niet de uiteenzetting van de leer *zelf*, maar wel de *bijsturing* daarop en deels de herhaling daarvan om ‘te voltooien (SV:volmaken) wat nog aan uw geloof ontbreekt’ (1Thess.3:10). In Titus 1:9 zegt Paulus dat het betrouwbare (SV:vaste) woord naar de leer (didache) is; dat wil zeggen; daarop gericht of daarmee in lijn.

Paulus vraagt Timotheüs ‘te bewaren wat ons is toevertrouwd, en toe te zien op onszelf en de leer’ (1 Tim.6:20; 4:16).

De Didache

Het onderwijs van de apostelen

Het onderwijs van de Heer zoals door de twaalf apostelen aan de volken is overgeleverd.⁷

I

1 Er zijn twee wegen, één naar het leven en een andere naar de dood.⁸ Er is echter een groot verschil tussen de twee wegen. 2 De weg naar het leven is als volgt: in de eerste plaats moet u God, die u gemaakt heeft, liefhebben en in de tweede plaats uw naaste als uzelf.⁹ Verder moet u aan een ander niets doen dat u zelf niet zou willen overkomen.¹⁰ 3 Het onderwijs aangaande deze uitspraken is als volgt: Zegent hen die u vervloeken, bidt voor uw vijanden en vast voor hen die u vervolgen.¹¹ Want welke reden heeft men dankbaar te zijn als u liefhebt die u liefhebben? Doen de heidenen niet precies hetzelfde?¹² Wat u betreft, u moet liefhebben die u haten en u zult niemand tot vijand hebben.¹³ 4 Onthoudt u van de begeerten van het lichaam.¹⁴ Als iemand u een slag geeft op de rechterwang, keer hem dan ook de andere toe. Dan zult u volmaakt zijn. Als men u prest één mijl te gaan, ga dan twee mijl met zo iemand. Als men uw overkleed wegneemt, geef zo iemand dan ook uw onderkleed. Als iemand uw bezit neemt, vraagt het dan niet terug. Dat kunt u immers niet! 5 Geef aan ieder die van u vraagt en vraag niet terug.¹⁵ De Vader immers verlangt dat aan allen uitgedeeld wordt van wat Hij zelf geeft. Zalig die geeft naar het gebod, want die is zonder schuld. Wee die wegneemt. Als iemand het neemt omdat hij het nodig heeft zal hij zonder schuld zijn, maar zo niet dan is hij rekenschap verschuldigd waarom en waartoe hij heeft genomen. Als hij gevangen is gezet zal hij ondervraagd worden Over wat hij heeft gedaan en hij zal niet uit de gevangenis komen voordat hij de laatste cent heeft betaald.¹⁶ 6 Bovendien is hierover gezegd: 'Uw gave moet in uw handen zweten totdat u weet aan wie u zal geven'.¹⁷

II

1 Het tweede gebod van het onderwijs is: 2 U zult niet doden, geen echtbreuk plegen, u niet met jongens afgeven, geen ontucht bedrijven, niet stelen, geen bezweringen uiten, geen tovermiddelen bereiden, geen abortus plegen en geen pasgeborene doden. 3 U zult niet begeren wat van uw naaste is, geen meened afleggen, geen vals getuigenis geven, niet vervloeken en niet op onrecht uit zijn.¹⁸ 4 U moet niet dubbelhartig zijn en met twee monden spreken want dat is immers een dodelijke strik.¹⁹ 5 Uw spreken moet niet bedriegelijk zijn of hol, maar daarentegen doortrokken van daden.²⁰ 6 U moet niet op geld uit zijn of inhalig, schijnheilig, kwaadaardig of trots. Beraamd geen boze plannen tegen uw naaste. 7 Draagt geen mens haat toe. Wijst daarentegen de een terecht en bidt voor de ander want u moet hen meer liefhebben dan uzelf.²¹

III

1 Mijn kind, ga uit de weg voor alle kwaad en alles wat er op lijkt.²² 2 Word niet kwaad want kwaadheid leidt tot doodslag. Wees niet jaloers, twistziek of opvliegend want uit dit alles komt doodslag voort.²³ 3 Mijn kind, wees niet begerig want dat leidt tot ontucht. Onthoud je van vuile taal en onbeschaamdheid want uit dit alles komt echtbreuk voort. 4 Mijn kind, word geen vogelschouwer. Dit leidt tot afgoderij. Wees geen bezweerder, sterrewichelaar of uitbanner van het kwaad. Wil die dingen niet horen en zien. Want uit dit alles komt de verering van afgoden voort. 5 Mijn kind, word geen leugenaar, daar de leugen leidt tot diefstal. Wees ook niet begerig naar geld of naar zinloze luister. Want uit dit alles komt diefstal voort. 6 Mijn kind, wees geen mopperaer, want dit leidt tot lasteren. Wees ook niet aanmatigend of kwaaddunkend. Want uit dat alles komt het lasteren voort. 7 Wees zachtmoedig, want de zachtmoedigen zullen de aarde erven.²⁴ 8 Wees geduldig en barmhartig, argeloos, rustig, goed en beef onder de woorden die u hoort. 9 Verhef u niet, word niet brutaal, ga niet om met trotse

mensen, maar verkeer met rechtvaardigen en nederigen.²⁵ 10 De lotgevallen die u overkomen moet u als iets goeds aanvaarden in de wetenschap dat buiten God om niets gebeurt.²⁶

IV

1 Mijn kind, dag en nacht moet u hem gedenken die u het woord van God predikt en houd hem in ere als de Heer. Waar immers de dingen des Heren worden besproken, daar is de Heer.²⁷ 2 Zoek dagelijks de aanwezigheid van de heiligen opdat u verkwikt wordt door hun woorden.²⁸ 3 Maak geen scheuring en breng de strijdenden tot elkaar. Oordeel rechtvaardig. Als u overtredingen veroordeelt, doe dat onpartijdig.²⁹ 4 Blijf niet twifelen of iets zal gebeuren ja of nee.³⁰ 5 Sta niet met uitgestrekte handen om te ontvangen maar houd ze gesloten om te geven. 6 Als u iets bezit door het werk van uw handen moet u het geven tot een losprijs voor uw zonden.³¹ 7 Aarzel niet bij het geven en als u het doet mopper er niet bij. U moet immers weten wie de schone Vergelder is van uw loon.³² 8 Wend u niet af van de behoeftige maar deel alles op met uw broeder en zeg niet: 'Dit is van mij'. Als u deelgenoot bent in het onsterfelijke hoeveel te meer in dat wat ten onder gaat.³³ 9 U zult uw hand niet aftrekken van uw zoon of dochter maar u zult hen van jongsaf onderwijzen in de vreze des Heren. 10 U moet uw slaaf of slavin die op dezelfde God hun verwachting stellen niet afsnauwen opdat ze niet ophouden voor God ontzag te hebben die boven u beiden staat.³⁴ Hij komt namelijk niet om te roepen op grond van een partijdig oordeel maar op grond van de Geest die bereid gemaakt heeft. 11 Gij slaven, weest onderdanig aan uw meesters als aan het evenbeeld van God in schroom en vrees. 12 Haat alle schijnheiligheid en alles wat de Heer niet behaagt. 13 Verlaat de geboden des Heren niet en bewaar wat u is overgeleverd zonder er iets aan toe te voegen of er aan af te doen.³⁵ 14 Belijd in de gemeente uw zonden en begeef u tot het gebed met een rein geweten³⁶. Dat is de weg naar het leven.

V

1 De weg³⁷ naar de dood is als volgt: Boven al zijn slechten vol vervloeking: moorden, echtbreuken, begeerten, ontuchtige daden, diefstallen, afgoderijen, toverijen, het bereiden van tovermiddelen, inhalig zijn, valse getuigenissen, schijnheilig gedrag, dubbelhartigheid, list, trots, slechtheid, aanmatiging, hebzucht, vuile taal, jaloersheid, onbeschaamdheid, zelfverheffing, grootspraak. 2 Verder mensen die goeden vervolgen, de waarheid haten, de leugen liefhebben, het loon van de gerechtigheid niet kennen, het goede niet aanhangen, zich niet houden aan een rechtvaardig oordeel, mensen die niet waakzaam zijn met het oog op het goede, maar juist op het kwade. Die zachtmoedigheid en geduld op een afstand houden, liefhebbers van zinloze zaken, mensen die op vergelding uit zijn, die de arme niet bijstaan noch zich inspannen voor de vermoeide, die hun Maker niet kennen, kindermoordenaars, vernielers van wat God maakte, mensen die zich afwenden van de behoeftige, de gekwelden afbeulen, de rijken voorspreken en die wetteloze rechters zijn van de armen en die in alle dingen misdadig zijn. Maakt u los, kinderen, van al deze zaken en mensen.

VI

1 Pas op dat niemand u doet afdwalen van deze wijze van onderricht. Want hij geeft onderwijs buiten God om. 2 Indien u immers het gehele juk van de Heer kunt dragen zult u volmaakt zijn.³⁸ Zo niet, doe wat u kunt. 3 Met betrekking tot het voedsel, neem op u wat u kunt. Houd u ver van wat aan de afgoden is geofferd want dat is een verering van dode goden.³⁹

VII

1 Met betrekking tot de doop. U moet als volgt dopen: Nadat u al het bovenstaande hebt gezegd, doop in de naam van de Vader en van de Zoon en van de Heilige Geest met stromend water.⁴⁰ 2 Indien u geen stromend water hebt, doop dan met ander water. Indien het niet mogelijk is met koud water, dan met warm. 3 Indien u geen van beide ter beschikking hebt, giet dan drie maal water over het hoofd in de naam van de Vader en de Zoon en de Heilige Geest.

4 Degene die de doop verricht moet voor de doop vasten. De dopeling, en zo mogelijk enige anderen, moet ook vasten. Wat de dopeling betreft u moet hem opdragen dit een of twee dagen te doen.⁴¹

VII

1 Uw vasten moet niet in overeenstemming zijn met de schijnheiligen. Zij vasten immers op maandag en donderdag. U moet vasten op woensdag en vrijdag. 2 Bidt ook niet als de schijnheiligen, maar zoals de Heer heeft bevolen in zijn evangelie.⁴² Op de volgende manier: Onze Vader die in de hemel is, uw naam worde geheiligd, uw koninkrijk kome, uw wil geschiede op aarde zoals in de hemel, geef ons elke dag ons dagelijks brood en vergeef ons onze zonden zoals wij ook vergeven die tegenover ons schuldig staan. En leid ons niet in verzoeking maar verlos ons van het boze, want van U is de macht en de luister tot in eeuwigheid, drie maal per dag moet u zo bidden.⁴³

IX

1 Met betrekking tot het avondmaal. Viert dit zo: Eerst aangaande de beker, Wij danken U, Onze Vader, voor de heilige wijnstok, David uw Knecht, die Gij ons door Jezus Uw Knecht hebt bekend gemaakt⁴⁴. 2 Aangaande het gebroken brood⁴⁵. Wij danken U, onze Vader, voor het leven en de kennis die Gij ons door Jezus Christus hebt bekend gemaakt. Aan U de luister tot in eeuwigheid. 3 Zoals dit gebroken brood verspreid was over de bergen en tot één geheel werd samengebracht, laat zo, uw kerk verzameld zijn van de uiteinden van de aarde in uw rijk. Want van U is de luister en de kracht door Jezus Christus tot in eeuwigheid. 4 Laten slechts de gedoopten in de naam des Heren eten en drinken van het avondmaal. Daarover heeft toch de Heer gesproken: 'Geeft het heilige niet aan de honden'.

X

1 Brengt als volgt dank nadat u verzadigd bent.⁴⁶ 2 Wij danken U, heilige Vader, vanwege uw heilige naam, die U in onze harten hebt doen wonen⁴⁷ en voor de kennis en het geloof en de onsterfelijkheid die U ons door Jezus Christus uw Knecht hebt doen kennen. Aan U de luister tot in eeuwigheid. 3 Gij, almachtige Heerser, hebt het al geschapen wegens uw naam, voedsel en drank hebt Gij de mensen gegeven tot verkwikking opdat wij U zouden dankzeggen. Aan ons hebt U gegeven geestelijk voedsel en drank en eeuwig leven door uw Knecht⁴⁸ 4 Bovenal danken we U omdat U machtig bent. Aan U de luister tot in eeuwigheid. 5 Heer, denk er aan uw kerk te redden van alle kwaad⁴⁹ en haar in uw liefde te volmaken⁵⁰ en verzamel haar, de geheiligde, uit de vier windstreken in uw koninkrijk, dat U voor haar bereid hebt. Want aan U komt de kracht toe en de luister tot in eeuwigheid. 6 Laat uw genade komen en laat deze wereld voorbijgaan.⁵¹ Hosanna de God van David.⁵² Indien iemand heilig is, laat hij komen. Zo niet, laat hij zich bekeren, Maranatha. Amen.⁵³ 7 Draagt de profeten op te bidden wat ze willen.⁵⁴

XI

1 Wie bij u komt om al wat hier boven gezegd is te onderwijzen, die moet u ontvangen. 2 Maar als wie onderwijs geeft, afgedwaald is en een andere leer geeft die ruïneus is, moet u niet naar hem luisteren.⁵⁵ Als hij daarentegen onderwijst met het oog op een vermeerdering van rechtvaardigheid en kennis des Heren, ontvangt hem dan als de Heer.⁵⁶ 3 Met betrekking tot de apostelen en profeten⁵⁷, moet u als volgt handelen naar het gebod van het evangelie: 4 Elke apostel die naar u toekomt moet u ontvangen als de Heer.⁵⁸ 5 Hij moet niet langer dan een dag blijven, zondig nog een. Als hij echter drie dagen blijft is hij een leugenprofeet. 6 Als de apostel vertrekt moet hij niets meer meenemen dan brood totdat hij weer komt overnachten. Als hij geld vraagt, is hij een leugenprofeet.⁵⁹ 7 U moet geen enkele profeet die in de Geest spreekt op de proef stellen of beoordelen want elke zonde zal vergeven worden maar die zonde zal niet vergeven worden.⁶⁰ 8 Niet ieder die in de Geest spreekt is een profeet. Dit is

slechts het geval als hij de levenswijze van de Heer volgt. Uit hun levenswijze kan men de valse en de ware profeet leren kennen. 9 Geen enkele profeet die in de Geest een tafel laat aanrichten mag daarvan eten. Zo dit wel gebeurt, is hij een leugenprofeet.⁶¹ 10 Iedere profeet die de waarheid leert maar die niet in praktijk brengt is een leugenprofeet. 11 Iedere profeet die waarachtig bevonden is en handelt naar het aards geheimenis van de kerk maar niet leert te doen wat hij zelf doet mag door u niet veroordeeld worden. Het oordeel over hem ligt bij God. Zo deden al de profeten van vroeger.⁶² 12 Aan wie in de Geest zegt: 'Geef me geld of iets dergelijks', moet geen gehoor gegeven worden. Als hij echter vraagt te geven voor anderen moet niemand hem veroordelen.

XII

1 Ieder die komt in de naam des Heren moet ontvangen worden.⁶³ Daarna moet u een onderzoek naar hem instellen en hem leren kennen, want u moet inzicht hebben in de 'rechter- en linkerkant'. 2 Indien hij die bij u komt op doorreis is helpt hem dan zoveel u kunt. Hij moet echter niet meer dan twee of drie dagen bij u blijven, als dat noodzakelijk is. 3 Als hij zich bij u wil vestigen moet hij werken voor de kost zo hij een vakman is. 4 Als hij geen vakman is, handel dan met hem naar uw eigen inzicht, maar zo dat geen christen bij u werkloos is.⁶⁴ 5 Als hij hiernaar niet wil handelen, is hij iemand die munt wil slaan uit zijn christen-zijn.⁶⁵ Wacht u voor dergelijke mensen.

XIII

1 Iedere waarachtige profeet die zich bij u wil vestigen is zijn eten waard 2 Zo is ook een waarachtige leraar, evenals de arbeider, zijn eten waard.⁶⁶ 3 Elke eerste opbrengst van de wijnpers en van de dorsvloer, van de runderen en van de schapen moet u apart houden en aan de profeten geven. Zij zijn immers uw hogepriesters.⁶⁷ 4 Indien u daarvoor geen profeet hebt, geeft het dan aan de armen. 5 Als u deeg bereidt neem dan het eerste stuk en geef het weg, volgens het gebod. 6 Zo ook als u een kruik olie of wijn openmaakt, neem het bovenste er van af en geef het aan de profeten. 7 Van zilver en kleding en al het bezit, neem het eerste, zoals u goed dunkt en geeft het weg volgens het gebod.⁶⁸

XIV

1 Op de dag des Heren zult u samenkomen⁶⁹, het brood breken en dankzeggen na openlijk uw zonden beleden te hebben, opdat uw offer rein mag zijn.⁷⁰ 2 Niemand die een geschil met zijn vriend heeft, moet met u samenkomen zolang ze niet verzoend zijn opdat uw offer niet ontwijdt wordt.⁷¹ 3 Dit is toch wat de Heer hierover heeft gezegd: 'Op alle plaatsen en tijd moet men mij een rein offer brengen omdat Ik een groot Koning ben, zegt de Heer, en mijn naam wonderbaarlijk is onder de heidenen'.⁷²

XV

1 Kiest daarom voor uzelf opziensers en diakenen, die de Heer waardig zijn, zachtmoedige mannen, niet geldzuchtig, waarheidslievend en beproefd.⁷³ Zij toch verrichten de dienst voor u en die dienst is die van Profeten en leraren. 2 Minacht hen niet, want ze zijn geëerd bij u evenals de profeten en leraren. 3 Berispt elkaar niet in toorn maar in vrede zoals u het uit het evangelie kent. En als iemand tegen een ander een fout begaat laat niemand dan tegen hem spreken noch naar hem luisteren totdat hij zich bekeerd heeft.⁷⁴ 4 Verricht uw gebeden, gaven en al uw daden zoals u uit het evangelie van de Heer bekend is.

XVI

1 Waakt over uw leven. Laat uw lampen niet uitdoven en maakt de gordel van uw lendenen niet los, maar weest bereid. U weet toch het uur niet waarop uw Heer komt.⁷⁵ 2 Komt vaak bij elkaar en zoekt wat tot voordeel is voor uzelf.⁷⁶ Immers al de tijd dat u zult geloven biedt u geen enkel voordeel als u niet op het laatste ogenblik volmaakt bent.⁷⁷ 3 In de laatste dagen zullen leugenprofeten, de verdervers, in aantal toenemen.⁷⁸ De schapen zullen zich veranderen in wolven en de liefde verandert in haat.⁷⁹ 4 Want wanneer de wetteloosheid toeneemt zullen zij elkaar haten en vervolgen en overleveren en dan zal de verleider van de wereld verschijnen als de Zoon van God.⁸⁰ Deze zal tekenen en wonderen verrichten, de aarde zal in zijn hand worden overgeleverd en hij zal goddeloze dingen doen, zoals op aarde nog nooit hebben plaats gevonden.⁸¹ 5 Dan zullen de menselijke schepselen in de vuurgloed van de beproeving komen en velen zullen ten val komen en verloren gaan, maar die volharding getoond hebben in hun geloof worden gered door, Hem die zelf vervloekt is.⁸² 6 En dan zullen de tekenen van de waarheid verschijnen. Eerst het teken van een geopende hemel, dan een teken van een bazuinstoot en in de derde plaats van een opstanding der doden.⁸³ 7 Doch niet van allen, maar zoals is gesproken: 'De Heer zal komen en alle heiligen met Hem. 8 Dan zal de aarde de Heer zien die komt op de wolken aan de hemel'.⁸⁴

Notities bij de inleiding en de Didache

Noten bij het voorwoord en de inleiding

- ¹ Men gaat er van uit dat de Didache in het gebied van Egypte (mogelijk Syrië) is ontstaan, omdat hier een grote gemeenschap van joden leefde (die ook in de Didache worden genoemd), en omdat de verspreiding vooral in de Koptische (Egypte) en Ethiopische kerkorde is terug te vinden. Het feit dat Paulus niet genoemd wordt is overigens geen belemmering voor het niet in Klein-Azië bekend kunnen zijn van dit geschrift. De Didache is erg oud, hoewel we niet precies weten hoe oud. De meningen over de exacte datering van de Didache lopen uiteen van 44 tot 131 na Chr. Veel van de aanhalingen van de woorden van Jezus zijn in Mattheüs terug te vinden, maar zonder dat zij hieruit overgenomen lijken te zijn, waardoor het mogelijk is dat beide geschriften in dezelfde tijdperiode zijn ontstaan. Het evangelie van Mattheüs is (op basis van betrouwbare historische bronnen) waarschijnlijk rond 58 na Chr. ontstaan. Een enkeling geeft aan dat Mattheüs gedeeltes uit de Didache en Marcus over zou hebben genomen, anderen zeggen dat het juist andersom is. Mogelijk ook dat de woorden van Jezus mondeling of schriftelijk los werden overgeleverd. Omdat de Didache geen verwijzing naar de verwoesting van Jeruzalem in 70 na Chr. heeft wordt zij door een aantal onderzoekers vóór die datum geplaatst. Anderen kiezen voor een latere datering omdat de Didache spreekt van de 'kerk in de uiteinden der aarde' (Didache IX:3); iets wat in de eerste jaren van de evangelieverspreiding nog niet het geval was. Omstreeks 107 na Chr. schrijft Ignatius over een hiërarchische structuur met een éénhoofdige leiding van een bisschop, met daaronder oudsten en diakenen, iets waar in de Didache nog geen sprake van is. In de Didache wordt nog net als Paulus dat doet over *meerdere* opzieners gesproken. Het meest waarschijnlijke is de Didache van het einde eerste, of begin tweede eeuw. De meest waarschijnlijke datering ligt tussen de 90 en 120 na Chr.
- ² De apocriefe boeken zijn die werken waarvan bepaald is dat zij niet gezaghebbend genoeg zijn om deel uit te kunnen gaan maken van de bijbel. De overige boeken, die wij in onze bijbel kunnen vinden, worden de canonieke boeken genoemd. In 367 geeft Athanasius, Bisschop van Alexandrië, in zijn 39e feestbrief de opsomming van de 27 canonieke boeken zoals wij die nu nog steeds in ons Nieuwe Testament hebben. Hij vermeldt hierbij dat de Didache daartoe niet behoort. Het geschrift is vervolgens ook niet opgenomen in de apocriefen en daarmee volledig in de vergetelheid geraakt.
- ³ Hoewel er in oude geschriften veel aan de Didache wordt gerefereerd, was het geschrift zelf eeuwenlang zoek. We weten via deze verwijzingen dat de Didache naast in het Grieks, waarin het zeer waarschijnlijk was opgesteld, vertaald is geweest in het Latijn, Koptisch, Georgisch, Ethiopisch en Arabisch. In 1873 wordt het enige Griekse exemplaar dat we nu nog kennen teruggevonden door Bryennius, metropoliet van Seres en later aartsbisschop van Nicomenië. Tien jaar later brengt diezelfde Bryennius het Didache opnieuw uit. Het blijkt vervolgens dat de Didache terugkomt in oude kerkordes waarin hele hoofdstukken uit de Didache integraal blijken te zijn overgenomen, zoals de Ethiopische Kerkorde (Didache VII en XI-XII) en in de Apostolische Constitutionen (Didache VII)
- ⁴ Dr. A.J. Krijn, Apostolische vaders, Deel 2, Blz.91-122, BBB Bibliotheek van boeken van de bijbel, Bosch & Keuning, Baarn, 1967.
- ⁵ Matth.7:28, 16:12, 22:33; Marc.1:22,27, 4:2, 11:18, 12:38; Luc.4:32; Joh.7:16,17, 18:19; *Hand.2:42*, 5:28, 13:12, 17:19; Rom.6:17, 16:17; 1Kor.14:6,26; 2Tim.4:2; *Tit. 1:9*; Hebr.6:2, 13:2; *2Joh.9 (2x), 10*; *Opb.2:14,15,24*.
- ⁶ Zie hiervoor: Efez.1:15; 2Thess.2.5: 'Herinnert gij u niet, dat toen ik nog bij u was, u dit meermalen gezegd heb?'; Gal.5:21: 'zoals ik u gewaarschuwd heb'; 1Kor.15:1,2; 'indien gij het zó vasthoudt, als ik het u verkondigd heb'; Fil.3:18: 'ik heb het u dikwijls van hen gezegd', 1Thess.4:9: 'Over de broederliefde is het niet nodig u te schrijven'; 1Thess.5:1: 'Maar over de tijden en gelegenheden, broeders, is het niet nodig, dat u geschreven wordt'; 2Tim.1:13: 'Neem tot voorbeeld de gezonde woorden, die gij van mij gehoord hebt'; Filip.3:1: 'Hetzelfde aan u te schrijven is voor mij niet verdrietig en voor u is het veilig'.

Noten bij de Didache

- ⁷ Alleen in de titel van het Griekse handschrift vinden we de toevoeging 'twaalf' (*Didache kyriou dia ton dodeka apostolon ethesin*). In de Latijnse versie komt 'twaalf' ook niet voor: *De doctrinâ Apostolorum*. De Didache staat bij Eusebius (H.E. *IH* 25 4) en Athanasius (*Feestbrief 39, Synopsis Scripturae* 76 Migne, *Patr. Graeca* 28 432) bekend als kortweg 'Onderwijs van de Apostelen'. Dit zijn ook dezelfde woorden als in Hand. 2:42. Het woord Didache heeft in het Nieuwe Testament nog niet de betekenis van 'leer' of 'leerstuk', maar eerder dat van 'wat geleerd wordt'. De samenvatting van richtlijnen voor het dagelijks leven worden wel vaker een leer genoemd, zoals de Bergrede (Matth. 5-7) die ook een 'leer' wordt genoemd (Matth. 7:28). De titel van het werk is ontleend aan de eerste zin: 'Het onderwijs ...door de apostelen..'. Dat de titel niet is geworden 'Het onderwijs van de Heer . . .', kan verklaard worden uit de invloed van de woorden in Hand. 2:42 en 5:12 waar de apostelen uitvoeren wat de Heer heeft opgedragen. Zie voor de eerste zin "aan de volkeren" ook de paralel met Matth.28:19 "onderwijst alle volkeren"
- ⁸ Voor de twee wegen zie: Deutr.30:15-19, Jer.21:8, Psalm 1, Pred.6:23, 15:24, Matth.7:13-14 en 2 Petr. 2:15. De eerste christenen werden de mensen van "de weg" genoemd.
- ⁹ Zie Mark.12:30-31, Matth.22:37-40, Marc.12:29-31, Luk.10:25-28. De twee geboden zijn te vinden in Deut.6:4-5 en Lev.19:18, maar zij komen niet samen voor maar wel hier in de Didache.
- ¹⁰ De uitdrukking: 'Wat u niet wilt dat u geschiedt, doet dat ook een ander niet' ligt hiermee in lijn. Het is de zogenaamde negatieve gulden regel, waarvan de *positieve* vorm staat in Matth.7:12, Luc.6:31. Zie ook Rom.13:10. De *negatieve* versie was bij de Joden ook bekend, zoals uit Tobith 4:15 en het evangelie van Thomas 1:6 blijkt.
- ¹¹ Het eerste deel van de zin is gelijk aan Luk.6:28a. Het tweede deel wijkt zowel af van Matth.5:44b als van Luk.6:28b, maar komt zo wel voor in een oud Papyrus geschrift (Oxyrh.1223, zie, Hennecke-Schneemelcher, Neutestamentliche Apokryphen 1,p. 72-73).
- ¹² Zie Luc.6:32, Matth.5:47b, Rom.12:14.
- ¹³ Zie Luc.6:27.
- ¹⁴ Lichaam, letterlijk: vlees: 1 Petr.2:11. Zie ook Matth.5:27-30, Efez.4:22, 1Thess.4:3-5, 1Joh.2:16-17
- ¹⁵ Zie achtereenvolgens: Matth.5:39-41, 48, 41-42, 40 en Luc.6:29-30. Zie ook Hand.20:35
- ¹⁶ Het gevaar van een al te grote goedgeefzaamheid wordt met een waarschuwing ontleend aan Matth.5:26, zie ook Luc.12:59
- ¹⁷ Deze uitspraak komt in meerdere citaten voor, maar is niet terug te voeren op een van de evangeliën; zij worden waarschijnlijk uit het hoofd geciteerd.
- ¹⁸ Zie Ex.20:13-17, Deutr.5:17-21, Matth.19:18, Marc.10:19, Luc.18:20, Rom.13:9, 1Kor.6:10, Efez.5:3-6, Gal.4:17-21 en 1Thess.4:3-5
- ¹⁹ Zie Spr.11:13, 14:27
- ²⁰ Zie Matth.7:21, Jac.1:22-24
- ²¹ Zie Gal.6:1, Efez.5:11 en 1Tim.5:20
- ²² Het aanspreken als 'kind' is een vertrouwelijke aanspreektitel; zie ook Marc.2:5, 10:24, Luc.16:25, Gal.4:19, 1Tim.1:18 en andere plaatsen. Zie voor waarschuwing ook Gal.5:21.
- ²³ Zie Matth.5:21-22
- ²⁴ Zie Matth.5:5
- ²⁵ Zie Rom.12:16, Jac.1:21, Matth.23:12, 2Kor.11:7
- ²⁶ Zie Matth.10:29
- ²⁷ Zie Hebr.13:7 en Matth.18:20
- ²⁸ Zie Hand.2:42, 46 "en zij bleven volharden bij het onderwijs der apostelen en de gemeenschap, het breken van het brood en de gebeden...en voortdurend waren zij elke dag eendrachtig in de tempel, braken het brood aan huis en gebruikten hun maaltijden met blijdschap met eenvoud des harten"
- ²⁹ Zie 1Kor.1:10, 11:18
- ³⁰ Zie Matth.21:22 en Marc.11:24
- ³¹ Vergelijk Luc.16:9
- ³² Zie 2Kor.9:7
- ³³ Zie Rom.15:27
- ³⁴ De hier genoemde huiselijke regels komen zowel in het OT als het NT voor. Zie Deutr.6:6,7; Ps.34:12; Efez.6:1-9; Kol.3:21,22; 1Petr.3:18-20; Kol.3:22-25
- ³⁵ Zie Deutr.4:2
- ³⁶ Zie Jac.5:17; 1Tim.3:9; 2Tim.1:3
- ³⁷ Zie 2Petr.2:15; Jud.11

³⁸ Zie Matth.11:30; 1Joh.5:3

³⁹ Het verbod van offervlees in overeenstemming met Hand. 15:29; Opb.2:14,20; Num.22:23, 24:14, 25:1, 31:16. Paulus schrijft later aan Korinthe dat alles uit het vleeshuis wel gegeten mag worden; 1 Kor. 10:25, 8:4; het zijn maar dode goden als reden is om het offervlees juist wel te kunnen eten.

⁴⁰ Zie Matth.28:19

⁴¹ Het vasten voor de doop komt in diverse oude geschriften voor, evenals het dooponderricht.

⁴² Het vasten en het bidden is terug te vinden in Hand.13:2,3; Matth.17:21. Het woord huichelaars komt hard over, maar moet gezien worden in de bewoording die Jezus ook toepast op het uiterlijk gedrag, zie hiervoor Matth.6:16. Volgens de Mischna van de joden (Taan 1:6, 2:9) werd op maandag en donderdag gevast. Het is niet duidelijk waarom de christenen worden opgeroepen juist op woensdag en vrijdag te vasten. Voor het bidden als de huichelaars zie Matth.6:5. Het onze Vader is vrijwel gelijk aan Matth.6:9-13. Wat opvalt is dat de Didache in de verschillen met Mattheüs juist weer overeenstemming vertoont met de Sahidische vertaling van het evangelie van Mattheüs.

⁴³ Voor het drie-maal-daagse gebed dat de joden gewoon zijn zie Dan.6:11

⁴⁴ Voor de dankzegging voor de beker: zie Matth.26:27, 1Kor.10:16; 11:24 Dat eerst de wijn wordt gedronken is in overeenstemming met 1Kor.10:16 en 22 en Luc.22:17 en in tegenstelling met Marc.14. Bij het pasha, of de sedermaaltijd, die wij als het laatste avondmaal kennen zijn er 4 bekers met wijn voor en na het breken van het brood, hetgeen de verschillen in de evangeliën verklaart. De zegenbede bij de seder luidt: Gezegend bent U, HERE, onze God, Koning voor eeuwig, Schepper van de vrucht van de wijnstok (zie ook de Mishna Berak). Voor de heilige wijnstok zie Joh.15:1. Voor de Knecht: zie Jes.53, Hand.3:13, 26; 4:27.

⁴⁵ Voor de dankzegging bij het brood: zie Matth.15:36, Hand.27:35. De zegenbede bij de sedermaaltijd luidt: Gezegend bent U, HERE, onze God, Koning voor eeuwig, U die het brood uit de aarde doet voorkomen. Voor het breken zie o.a. Hand.2:42 en genoemde plaatsen. Voor het leven en de kennis die Hij ons heeft bekendgemaakt zie Luc.1:77, Hand.2:28, Ps.16:11. Voor de eenheid van het brood zie 1Kor.10:17 en Matth.24:31 maar ook voor Israël: Jer. 31:24, Ez.11:17.

⁴⁶ Het avondmaal werd net als de sedermaaltijd als maaltijd gevierd. Zie ook Matth.14:20; 15:37

⁴⁷ Naam is hier gelijk aan persoon; zie ook Kol.1:19,2:9

⁴⁸ Zie Joh.6:24-31, 53-54

⁴⁹ Zie Onze Vader en Joh.17:15

⁵⁰ Zie 1Joh.2:5

⁵¹ Zie Matth.5:18; 24:35

⁵² Zie Matth.21:9,15

⁵³ Zie 1Kor.16:22, Opb.22:20

⁵⁴ Zie Luc.2:36,37, 1Kor.11:4,5

⁵⁵ Het gaat hier om rondtrekkende apostelen en profeten waarvan niet altijd zeker was of men ze kon vertrouwen. Zie ook 1Joh.4:1-6, 2Joh:7,11.

⁵⁶ Zie Matth.5:19-20

⁵⁷ Apostelen en profeten zijn volgens 1Kor.12:28 door God aangesteld. Zij werden door gemeenten gestuurd, zie 2Kor.8:23. De profeten leiden de gemeente, zie Hand.13:1-2; 11:27-30; 15:22; 21:10.

⁵⁸ Zie Matth.10:40

⁵⁹ Niet de leer, maar het leven van de profeet wordt beoordeeld. Zie ook Luc.10:7; de apostelen en profeten hadden recht op levensonderhoud, zie Matth.10:10. Paulus had dit recht opgegeven, zie 1Kor.9:1-14. De misdragende profeet wordt een pseudo-profeet genoemd; apostel en profeet worden hier door elkaar heen genoemd (hieruit kan af te leiden zijn dat hun werk niet veel verschilde).

⁶⁰ Het 'op de proef stellen en beoordelen' wordt door Paulus in 1 Kor.14:29 juist voorgeschreven, in 1 Joh. 4:1 staat dat men de geesten moet beproeven. De proef is hier vooral de levenswandel, zie Matth.12:33-37 Paulus geeft mogelijk aan dat men moet beproeven of het de Geest is die door de profeet heen spreekt, of dat de profeet zelf spreekt. Wanneer het de Geest is, mag men niet twijfelen aan de woorden die een profeet Geest zegt, zie Matth.12:31,32 en Marc. 3:28.

⁶¹ Het woord hier is liefdemaal, maar slaat gezien het voorgaande net zo op een avondmaal. Profeten kunnen gebruik maken van de welwillendheid van een gemeente. Zie ook Matth.7:15-20.

⁶² Mogelijk een buitengewone handeling die je niet mag veroordelen, zoals het juk van Jeremia (Jer.27) of de gordel van Agabus, Hand.21:10-14.

⁶³ Men behoort gastvrij te zijn, zie Rom.12:13, Hebr.13:2, 1Petr.4:9, 1Tim.3:2. Het onderzoeken van de rechter- en linkerhand kan slaan op de goede en slechte eigenschappen van de persoon.

⁶⁴ De plicht tot werken, zie 2Tess.3:10. Tegen het gevaar van niets te doen hebben wordt in 1Tim.5:13 gewaarschuwd.

⁶⁵ Letterlijk staat er: die handel drijft met zijn christen-zijn.

⁶⁶ Zie Matth.10:19

⁶⁷ In het Oude Testament werd de eerste opbrengst aan de priesters gegeven, zie Num.18:12 ev., Deutr.18:3; 26:1 ev. Hier worden de profeten de hogepriesters genoemd.

⁶⁸ Dit kan zowel slaan op het Oude Testament als iets wat de Heer heeft gezegd. Volgens Irenaeus (IV 17 5) zou de Heer hebben gezegd dat de eerstelingen van alle schepselen aan God gegeven moeten worden. Dit staat echter niet in de evangeliën.

⁶⁹ N.a.v. het samenkomen op de *dag des Heren*; De bewoording 'dag des Heren' komt 4 maal in het Nieuwe Testament voor. De eerste drie maal (Hand.2:20, 1Thess.5:2, 2Petr.3:10) slaat de term 'dag des Heren' op de wederkomst. In het Grieks staat er: 'hemera kurios'. Openbaring (1:10) wijkt hiervan niet in de vertaling, maar wel in de grondtekst af. In het Grieks staat er 'en teh kuriakeh hemera', letterlijk: in de dag die de Heer toebehoort. In de Didache staat hier 'kata kuriakeh de kurion' ofwel: 'op wat de Heer toebehoort'; een uitdrukking die veel lijkt op die in Opb.1:10.

Voor het samenkomen op een bepaalde dag in de week - zoals de zondag - en relatie tot de sabbat is het goed te beseffen dat in de eerste jaren de gemeente een volledig binnen het jodendom geïntegreerde stroming was (Hand.9:1,2). Er is geen reden om aan te nemen dat de eerste christenen niet op de sabbat in tempel of de synagoge samenkwamen en ook de sabbat hielden. Nadat ook niet-joden tot geloof waren gekomen wordt in Handelingen 15 ten aanzien van de (inhoudelijke) voedsel- en sabbatgeboden en -verboden door de apostelen besloten aan de gelovigen uit de heidenen geen extra last op te leggen. Paulus gaat nergens in tegen het houden van de sabbat maar waarschuwt wel voor het opnieuw opleggen van allerlei geboden omtrent de sabbat (Kol.2:16, 21-23 en 1Tim.4:3). Het toepassen van de 'sabbatswetten' op de zondag zoals dat later heeft plaatsgevonden (en nog gebeurt) is op basis hiervan dan ook niet juist. Christus heeft ons immers vrijgemaakt (Gal.5:1, Rom.7:6,8:2). We lezen in Handelingen dat de eerste gemeente dagelijks bijeen kwam (2:46), dus naast de sabbat ook op de zondag maar ook doordeweeks. Uit de geschiedenis komt naar voren dat de eerste christenen aan het begin van de nieuwe werkweek op zondagmorgen in alle vroegte samen kwamen om te gedenken dat Jezus was opgestaan. Waarschijnlijk komt hier ook de term 'de dag die de (opgestane) Heer toebehoort' vandaan. In een brief van de Romeinse officier Plinius aan keizer Trajanus (keizer tussen 98 en 117 na Chr.) schrijft deze over de christenen dat zij "gewoon waren op een vaste dag voor het opgaan van de zon samen te komen en in beurtzang een hymne tot Christus te zingen alsof hij God was. Als dit achter de rug was gingen ze uiteen en kwamen dan weer samen om een maaltijd te houden die overigens onschuldig en eenvoudig was". In latere geschriften (Ignatius, 107 na Chr., Barnabas 135 na Chr.) wordt de eerste of achtste dag de 'dag des Heren' genoemd en wordt ingegaan tegen het samenkomen op de sabbat. Het blijft echter de vraag of één van de tien geboden is vervallen (zoals Augustinus en Calvijn dat zeggen). Wat blijft is dat er vrijheid is in Christus. Het samenkomen op de sabbat danwel op de zondag doet overigens aan het gebod de sabbat te houden geen enkele afbreuk.

⁷⁰ Zie Mal.1:11, 14 deze tekst wordt in oude geschriften veel in relatie tot het avondmaal gebruikt. Paulus noemt ons leven een offer (Rom.12:1)

⁷¹ Zie Matth.5:23-25, 1Kor.11:18,19

⁷² Zie Mal.1:11,14

⁷³ Opvallend is dat er in de Didache niet over oudsten gesproken wordt, maar over opziener en diakenen. Zie 1Tim.3:1-13 voor de voorwaarden voor een opziener (episkopos) en diaken. In de Statenvertaling staat in 1Petr.2:25 dat de Heer de Herder en Opziener der zielen is. In het gedeelte van Tit.1:5-9 wordt de oudste ook opziener genoemd. Wanneer Paulus (Hand.20:17) de oudsten van Efeze ontbiedt, noemt hij ze later opziener (vs.28). In lijn met wat Paulus schrijft wordt er in de Didache over meerdere opzieneren gesproken. Omstreeks 107 schrijft Ignatius over een éénhoofdige leiding, waarbij elke stad zijn bisschop (opziener) en een hiërarchische structuur met oudsten en diakenen heeft. (zie ook eindnoot 1)

⁷⁴ Zie Matth.18:15-17 voor de onderlinge terechtwijzing.

⁷⁵ Zie voor Matth.24:42-44, 25:1-13, Marc.13:35, Luc.12:35-43

⁷⁶ Zie Hand.2:42, 46 volharden in de gemeenschap en dagelijks bijeenkomen. In Hebr.10:24 staat in de NBG dat wij onze eigen bijeenkomst niet moeten verzuimen, zoals sommige dat gewoon zijn te doen. In de New English Bible staat: 'Let us consider how to stir up one another ... not neglecting to meet together'. Wat hieruit naar voren komt is dat wij elkaar moeten aanwakken of opporren en niet

moeten nalaten om elkaar te ontmoeten. Zie ook Hand.16:5, 17:11, 19:9. Hoewel het Griekse woord *vaak* ook vertaald zou kunnen worden met 'in groten getale', verdient vaak hier de voorkeur.

⁷⁷ Zie Matth.24:13, Hebr.6:4-6, 2Tim.4:7

⁷⁸ Zie Matth.24:24, 2Joh.1:7

⁷⁹ Zie Matth.7:15, Hand.20:28-30

⁸⁰ Zie 2Thess.2:1-12, Matth.24:5,9,24

⁸¹ Zie Opb.13:3,13

⁸² Zie 1Petr.4:12, Judas:23, 2Thess.2:8, 2Petr.3:2

⁸³ Zie Matth.24:30-31, 1Thess.4:16, 1Kor.15:22, 51-52, Rom.8:11,19, Luc.21:28

⁸⁴ Zie Zach.14:5, Openb.1:7, 1Thess.4:17, Matth.24:30, 26:64, 2Thess.1:7, 1Petr.1:5-12